

KS. DOMINIK ZAMIATAŁA – WARSZAWA

[Recenzja]: Jan Zbigniew Słowiński, *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Katechizmy to podręczniki, które zawierają wykład podstawowych, fundamentalnych prawd wiary i moralności chrześcijańskiej, wypływających z Pisma św., Tradycji i historii Kościoła. Pierwsze katechizmy pojawiły się w średniowieczu i od tego czasu zaczęły odgrywać w Kościele dużą rolę formacyjną, służąc do nauczania i kształtowania światopoglądu i postaw wiernych zarówno wobec katolików jak i nie katolików. Ich rola formacyjna w Kościele jest bardzo ważna.

Genezy katechizmu należy szukać w katechezie przedchrześcijańskiej, której niebywały rozkwit - zwłaszcza w środowisku pogańskim - nastąpił w III wieku. Katecheza ta była głoszona w ramach katechumenatu w Kościele starożytnym mając na celu nawrócenie. Jej dopełnieniem była katecheza mistagogiczna głoszona nowo ochrzczonym. W tym też okresie zostały ustalone w katechezie główne elementy przepowiadania: historia zbawienia, symbol wiary - czyli skład apostołski, modlitwa pańska, sakramenty. Po upadku instytucji katechumenatu, coraz częstszych chrztów dzieci i chrztów zbiorowych, które pomijały katechumenat, Kościół dostrzegł potrzebę i konieczność opracowania jakiegoś programu nauczania zasad wiary i moralności oraz praktyk życia chrześcijańskiego w formacji pochrzcielnej. Troska o religijną formację wiernych oraz potrzeba dobrej katechizacji pochrzcielnej, stały się inspiracją do powstania podręczników katechetycznych jako pomoc dla nauczających i nauczanych. W ten sposób Kościół dawał wiernym do rąk jednolity, całościowy wykład nauki wiary obejmujący wykład składu Apostolskiego, Modlitwy Ojciec Nasz, dekalogu i sakramentów. W okresie nowożytnym jego rolę w formacji religijnej wiernych dostrzegali nie tylko katolicy, ale także protestanci.

Książd dr Jan Słowiński opublikował monografię na temat katechizmów katolickich w języku polskim od XVI do XVIII wieku. Autor poddał gruntownej analizie 94 katechizmy z tych czasów, poczynawszy od pierwszego wydania - przetłumaczonego na język polski przez ks. Walentego Kluczborskiego - Katechizmu Rzymskiego po katechizm dla szkół, wydany przez utworzoną w duchu oświecenia Komisję Edukacji Narodowej. Książka ukazuje w sposób usystematyzowany obraz katolickiej literatury katechetycznej w języku polskim w okresie nowożyt-

nym. Omawia ich dzieje, cel wydania, główne treści, z czego się składa i do kogo jest adresowany. Autor omówienie polskojęzycznych katechizmów poprzedził przedstawieniem katechizmów, jakie w XVI w. ukazały się w innych krajach, wskazując na fakt, że większość tych katechizmów powstałych w drugiej połowie tego wieku była autorstwa jezuitów. Dla większego zobrazowania omawia również katechizmy protestanckie z XVI w. Zdaniem autora katechizm katolicki z tego czasu jest odbiciem panującego w duszpasterstwie i teologii przekonania, że wiedza religijna i wiara się utożsamiają. Ponadto ustalił, że XVIII w. nastąpiło wyraźne zróżnicowanie katechizmów pod względem objętości i treści w zależności od przeznaczenia. Obok obowiązującego katechizmu rzymskiego powstały nowe, przeznaczone nie tylko dla kleru parafialnego, ale również dla potrzeb szkolnictwa, misji parafialnych czy konwertytów. Autor zwrócił w swojej pracy uwagę na podręczniki do katechizacji parafialnej, jakie pojawiły się w siedemnastowiecznej Polsce, jako alternatywa wobec katechizmu rzymskiego napisane przez rodzimych autorów lub przekłady autorów obcych jak np. Bellarmina. Były one - jak to wykazał ks. J. Słowiński - łatwiejsze do zrozumienia dla dzieci i ludzi prostych niż katechizm rzymski i dostosowane do ich mentalności. Ks. J. Słowiński zauważa, że Katechizmy z XVII i pierwszej poł. XVIII w. wyróżnia obrazowość języka wynikająca z potrzeby ludzi tego czasu, odwoływania się do wrażeń wzrokowych, oddziaływującą na wyobraźnię odbiorcy. Dlatego jest w nich bogactwo środków stylistycznych i pierwszorzędne znaczenie ma porównanie, alegoria. Miały one na celu moralizowanie i potwierdzenie autentyczności relacji. Obrazowość języka ułatwiała autorom nawiązanie bezpośredniego kontaktu z odbiorcą, działała na uczucia wzbudzając takie emocje jak strach, zdumienie, oburzenie, podziw. Zdaniem ks. J. Słowińskiego autorzy tych katechizmów chcieli oddziaływać na odbiorcę dydaktycznie, estetycznie i emocjonalnie, aby przybliżyć i utrwalić w jego pamięci prawdy wiary i zasady postępowania. Dlatego ważnym dodatkiem do poszczególnych zagadnień katechizmowych w tych podręcznikach były przykłady (*exempla*), które miały za zadanie ożywić i urozmaicić suchy wykład katechizmowy, dzięki czemu łatwiej było trafić do odbiorcy i wywoływały w nim określone emocje. Wracając do zagadnienia szkolnictwa trzeba stwierdzić, że nauka katechizmu była w okresie nowożytnym jednym z głównych przedmiotów nauczania w szkołach parafialnych i zakonnych. W związku z tym, katechizmy wydawane dla nich miały przede wszystkim przekazać podstawową wiedzę religijną, nauczyć modlitwy i zasad życia chrześcijańskiego młodzież i dzieci. Należy wspomnieć, co wykazał ks. J. Słowiński, że wydawano katechizmy inne dla szkół parafialnych a inne dla szkół zakonnych. W szkołach zakonnych prowadzonych przez jezuitów i pijarów korzystano z katechizmu mniejszego Kanizjusza. Ówczesne szkoły parafialne nie posiadały jeszcze jednolitego programu nauczania, dlatego w katechezie wykorzystywały z różnorodnych katechizmów. Dopiero - jak stwierdza ks. J. Słowiński - jednolity katechizm wprowadziła KEN wydając katechizm początkowy. W XVIII w. katechizm spełniał też inne funkcje. Wchodząc w skład elementarza służył dzieciom do nauki czytania oraz pełnił również rolę książeczki do nabożeństwa posiadając wiele modlitw i pieśni.

Po soborze trydenckim jednym ze sposobów odnowienie życia religijnego w parafiach - będącego w upadku na skutek zaniedbań ze strony kleru parafialnego - były przeprowadzane misje parafialne. Miały one również za zadanie podnieść poziom wiedzy religijnej wiernych. Prowadzili je głównie zakonnicy: jezuici, lazaryści, dominikanie, franciszkanie. W tym czasie ignorancja religijna (braki w wiedzy religijnej) była utożsamiana z brakiem wiary, co wykazuje autor książki, przy omawianiu tytułów katechizmów przeznaczonych do misji parafialnych. Nauka katechizmu była wtedy jednym z podstawowych zadań misjonarzy ludowych (rekolekcjonistów). Brały w nich udział dzieci młodzież i dorośli. Miała na celu zbudowanie świadomości religijnej wiernych i przygotowanie ich do słuchania kazań i do udziału w owocach misji, czyli spowiedzi i komunii św., a także zmiany dotychczasowego sposobu życia i pojednania z bliźnimi. Do tego były potrzebne podręczniki, które najczęściej służyły pomocą klerikom, biorącym wraz kapłanami udział w ich przeprowadzaniu. Z związku z tym, że kładziono nacisk na spowiedź i komunię św. jako bezpośrednie owoce misji św. w tych katechizmach mocno została rozbudowana nauka o grzechu, przykazaniach Bożych i kościelnych sakramencie pokuty i eucharystii. Z doświadczeń pracy rekolekcyjno-misyjnej powstawały manuskrypty zawierające cenne porady i instrukcje dla nauczających. Według ustaleń autora, oprócz suchego wykładu prawd wiary zawierają liczne exempla i pożytki, pieśni, modlitwy, teksty rozważań i medytacji oraz praktyczne wskazówki jak należy się dobrze przygotować do spowiedzi i komunii św.

W Autor poruszył w swojej pracy również inne ciekawy wątek, rzadko omawiany w literaturze przedmiotu, a mianowicie zagadnienie katechizmów adresowanych do wyznawców innych kościołów chrześcijańskich (kalwiński, luterński) i religii (islam, judaizm), które miały pomóc katolickiemu duchowieństwu podejmowanych wysiłkach przyciągnięcia ich do katolicyzmu. W opinii autora Katechizmy te zawierały dwa sposoby podejścia do doktryny adwersarza - pozytywny i negatywny. Pozytywny starający się naświetlić kwestie sporne w oparciu o interpretację zasad tamtych doktryn religijnych z punktu widzenia religii katolickiej i negatywny, opierający się na całkowitej negacji stanowiska strony przeciwnej i atakach personalnych na twórców doktryn innych niż katolicka: Kalwina, Lutra, Mahometa oraz przyjmowaniu tylko słuszności własnego stanowiska katolickiego. Na temat katechizacji i katechizmów w okresie nowożytnym powstało już wiele wartościowych i ciekawych rozpraw i artykułów. Należy jednak podkreślić, że zagadnienie polskich katechizmów, o ile są poruszane, jest poruszane marginalnie i brakuje ich całościowego opracowania. Dlatego książka ks. Jana Słowińskiego wypełnia lukę w historiografii kościelnej dotyczącej tego odcinka pracy Kościoła w Polsce.